Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
Cilt 6 / Sayı 1-2 / Aralık 1989 / ss. 219-228

SULTANZÂDE İSHAK BEY VE BAŞHOCA İSHAK EFENDİ AYNI KİŞİ MİDİRLER?

Mehmet SEYİTDANLIOĞLU *

Araştırmamızın konusunu oluşturan kişilerden birisi olan Sultanzade İshak Bey'i 1769-1807 yılları arasında, III. Selim'in Fransa Kralı ile gizlice irtibatını sağlayan kişi, Osmanlı Devleti'ne Rusya'ya karşı Fransa'nın dostluğunu kazanmak göreviyle yollanmış bir görevli, Avrupa'dan askerî ve teknik bilgileri edinmekle görevli bir öğrenci ve 1789'dan 1806'ya kadar da Tersane Tercümanı sıfatıyla görüyoruz[1].

Öte yandan bir de Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn'un önce riyaziyat hocası, sonra başhocası olmuş Başhoca İshak Efendi ile karşılaşmaktayız[2]. Başhoca İshak Efendi, Osmanlı İmparatorluğu'na fen bilimlerinin girmesinde öncü olmuş, bu alanda pek çok eserler vermiş bir şahsiyettir. Bu iki şahsiyet aynı kişi midirler? Yoksa bir isim benzerliği mi söz konusudur?

Değerli tarihçi Faik Reşit Unat 1964 yılında "Başhoca İshak Efendi" adıyla *Belleten*'de yayınladığı bir makalesinde bu iki tarihî kişinin aynı insanlar olduğunu ileri sürmektedir[3]. Başhoca İshak Efendi ile ilgili bilgi veren kaynaklar arasında İngiliz donanmasının 1807'de İstanbul'a geldiğinde İngilizlerle yapılan görüşmelerde bulunduğuna dair kayıtlar vardır[4]. Öte yandan Mustafa Nuri Paşa'nın *Netayicü'l-Vukuat* adlı eserinde "Tersane Tercümanı ünlü matematik hocası İshak Efendi İngiliz Donanmasına yollanıp" şeklinde bir ifade bulunmaktadır[5]. Bu ifadelerden ve Topkapı sarayı Arşivi'nde bulmuş olduğu bir belgeden yola çıkan Unat, Mühendishâne-i Berrî-İ Hümâyûn hocalarından *Başhoca İshak Efendi* ile *Sultanzade İshak Bey*'in

* Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Görevlisi.

1. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Selim III'ün Veliaht İken Fransa Kralı Lüi XVI ile Muhabereleri" *Belleten*, c. II, sayı 5-6, (Ankara, 1938), s. 191-246.
2. Ercüment Kuran, "İshak Efendi (Hoca)" *Türk Ansk.* c. 20, s. 231-232. Aynı yazar, "İshak Efendi" *A.İ.*, c. IV, s. 112-113.
3. Faik Reşit Unat, "Başhoca İshak Efendi" *Belleten*, c. XXVIII, sayı 109 (Ankara, 1964), s. 89-115.
4. Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmani*, İstanbul, 1308, s. 328.
5. Mustafa Nuri Paşa; *Netayicü'l Vukuat*, (Yay: N. Çağatay), 2. cilt, Ankara, 1980, s. 212. Akçura Yusuf, *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri*, Ankara, 1985, s. 129.

aynı kişi olduğunu iddia etmektedir. Biz bu çalışmada bu iki insanın biyografilerini verip daha sonra eldeki bilgilerimizi karşılaştırmak suretiyle bir sonuca varmaya çalışacağız.

I - SULTANZÂDE İSHAK BEY

a) Sultanzâde İshak Bey'in Kimliği:

Sultanzâde İshak Bey'in kimliği hakkındaki ilk bilgilere günümüz tarihçilerinin araştırmalarında rastlamaktayız. Bunun dışında devrin terçüme-i hâl ve tarih eserlerinde herhangi bir bilgi mevcut bulunmamaktadır[6]. Uzunçarşılı'ya göre Sultanzade İshak Bey, Safiye Sultan ile Hüseyin Paşa evlâdındandır. Ailenin silsilesini tam olarak çıkarmak şimdilik mümkün değildir[7]. Unat'a göre ise İshak Bey, I. Abdülhamid'inkızkardeşi Saliha Sultan ile Deli Hüseyin Paşa (öl. 1658)'nın oğlu Sarı Mustafa Paşa (ölm. 1731) soyundan gelmektedir. Deli Hüseyin Paşa'nın torununun oğludur. Unat, bu durumda Safiye Sultan-zâdeliği, Fransız arşivindeki dosyalarda Türk kadın adlarının yanlış yazılması ve dolayısıyla da yanlış okunmasına bağlamaktadır[8].

1748'de doğan[9] İshak Bey'in babası kapıcıbaşı idi. Onun ölümünden sonra kardeşi İsmail ile birlikte saraya alındı. Sarayda yetişen İshak Bey 1769 yılında peşkirağası oldu. Padişaha abdest alışlarında havlu tutuyordu. İhtiraslı ve biraz da atılgan ve maceracı bir karaktere sahip olduğunu -ileride Paris'de geçirdiği günlerden de- bildiğimiz İshak Bey peşkirağalığı gibi statik ve rutin bir görevde uzun zaman kalmayarak aynı yıl yani 1769'da o sıralarda hâlâ devam etmekte olan Türk-Rus savaşına katılmak üzere saraydan orduya çıktı[10]. Savaşa fiilen katılan İshak Bey, 1770'de Hotin muharebesinde yaralanarak yeniden İstanbul'a döndü. Yaralarının iyileşmesinden sonra donanmaya giren İshak Bey, Çeşme Deniz Savaşı'nda gösterdiği yararlıktan dolayı Kapudan-ı Derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın dikkatini çekerek onun yakın hizmetine girdi. 1774 Küçük Kaynarca Andlaşmasına kadar Gazi Hasan Paşa'nın yanında kaldıktan sonra, yaptığı bir hata yüzünüden Paşa'nın hiddetini üzerinde çekmiş ve bundan sonra hayatının da tamamen değişmesine ve ömrünün bir kısmının yarı sürgün olarak geçmesine neden olmuştur. İshak

6. Uzunçarşılı, *a.g.m.*, s. 199. Unat, a.g.m., s. 102-105.
7. Uzunçarşılı, *a.g.m.*, s. 200.
8. Unat, *a.g.m.*, s. 102. Ancak tahmin yoluyla böyle bir sonuca varmak bize güvenilir görünmemektedir.
9. Unat, *a.g.m.*, s. 103. Yazar doğum tarihinin 1748 olduğu konusunda herhangi bir açıklamada bulunmamakta ancak, soru işareti koyarak şüphesini belirtmektedir. 1769'da peşkirağası olduğu kesindir. 21 yaşında bu göreve gelmiş olduğundan 1769-21=1748 tarihinde bu yolla varmış olmalıdır.
10. Uzunçarşılı, *a.g.m.*, s. 200. Unat, *a.g.m.*, s. 103.

Bey'in üzerine Hasan Paşa'nın hiddetini çeken olay bir Rus binbaşısı ile olan dostluğu idi. Savaş sırasında esir düşerek Yedikule'de hapsedilen ve barıştan sonra serbest bırakılan binbaşı Zorich ile dostluk kuran İshak Bey, bununla da kalmamış Zorich'e Müslüman elbisesi giydirerek Ayasofya Camii'ne götürüp gezdirmişti. İşte bu davranış "Rus" kelimesine bile tahammül edemeyen Gazi Hasan Paşa'nın son derece kızmasına sebep olmuş ve Paşa derhal hareketin idamla cezalandırılmasını istemişti[11].

Böyle ağır bir ceza ile karşı karşıya kalan İshak Bey, bu cezadan kurtulmak için yurt dışına kaçmanın yollarını aramaya başladı. Binbaşı Zorich ile görüşerek Rusya'ya Petersburg'a gitmeye karar verdi.

b) İshak Bey'in Birinci Paris Seyahati (1776-1777)

Rusya'ya gitmeye kararlı olan İshak Bey, bu sırada daha önceden öğrencisi olduğu Baron dö Tott ile karşılaşarak onun tavsiyesiyle Rusya'ya gitmekten vazgeçip Paris'e gitmeyi tercih etti. Onun yardımlarıyla 1776'da ilk Paris seyahatine çıktı[12].

İshak Bey'in Paris'e bu ilk gidişinde kendisine Baron dö Tott'dan başka, Fransa'nın İstanbul büyükelçisi olan Saint Priest'in de yardımcı olduğunu görüyoruz. Seyahat için Fransız sefaretinin yardımını isteyen İshak Bey, olumlu cevap almış ve Büyükelçi Priest'in yardımını sağlamıştı. Büyükelçi durumu Fransız dışişlerine bildirmiş, Dışişleri Bakanı olan Comte de Vergennes'e mektup yazmak suretiyle İshak Bey'in Paris'e gitmesini planlamıştır[13].

Büyükelçi Priest'in İshak Bey'i Paris'e göndermekteki amacı şuydu: İshak Bey'i Paris'e göndererek onun orada Fransızca öğrenmesi sağlanacak, böylece Babıali'de Fenerli Rumların elinde bulunan tercümanlık işleri yavaş yavaş Türklere geçecekti. Çünki bu Rumlar Osmanlı Devleti'ninkinden çok Rusların çıkarlarına çalışıyorlar, siyasi evrak ve haberleşmeleri Rusya'ya yarar şekilde tercüme ediyorlardı. Oysa bu görev Fransa taraftarı Türkler tarafından yapılırsa, Rusya'nın işleri baltalanacağı gibi, Fransa'nın etki ve nüfuzu da güçlenmiş olacaktı. Bu amaçla Paris'te İshak Bey'e bir Fransızca öğretmeni tutularak onun öğrenimiyle uğraşılması sağlandı[14]. Tutulan Fransızca hocası Pierre Jean-Marie Ruffen, İshak Bey'i bir pansiyoner olarak evine aldı[15].

11. Uzunçarşılı, *a.g.m.*, s. 200. Unat, *a.g.m.*, s. 103.
12. Uzunçarşılı, *a.g.m.*, s. 200. Ancak Uzunçarşılı İshak Bey'in 1776'da ilk kez Paris'e gidişini 1786'da ikinci gidişi ile karıştırmıştır. Bkz. Sosyal, İsmail, *Fransız İhtilâli ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri*, Ankara, 1964, s. 56'da bu yanlışlığı düzeltmiştir.
13. Uzunçarşılı, *a.g.m.*, s. 201.
14. Uzunçarşılı, *a.g.m.*, s. 201-202.
15. İshak Bey daha önceden İstanbul'a gelen Ruffin ile tanışmıştı. Bkz. Deherain, *La vie de Pierre Ruffin*, c. I, Paris, 1929-30, s. 57. (Unat'ın makalesinden naklen)

İshak Bey'in Paris'e gidişinde saraydan da büyükelçiye ricalarda bulunulduğu anlaşılmaktadır[16]. Saraydan ricada bulunanların ailesinden olmaları mümkündür. Öte yandan Şehzade Selim'in yakınlarının da bundan haberli olduğu düşünülebilir. Çünkü resmî kanalla gitmesi ve kendisiyle dışişleri bakanının bile ilgilenmesi bu ihtimalin de varlığını düşündürmektedir[17].

Böylece kendi canını kurtarmayı düşünen İshak Bey, Fransız sefirinin Fransız çıkarları için çalışacak bir adama sahip olma düşüncesi sayesinde Paris'e gitmeye muvaffak olmuştur. İshak Bey Paris'te on ay kaldı. Kaldığı bu süre içerisinde kendisinden beklendiği gibi -özellikle Fransızların- dil öğrenmekle uğraşacağı yerde, Paris'in eğlenceli hayatına dalmış, türlü şekillerde adeta bir sefahat hayatı yaşamaya başlamıştı. Durumun daha da bozulacağını gören Fransızlar, o sırada Fransa'ya dönmüş bulunan Priest'in de uygun görmesi ile İshak Bey'in geri gönderilmesini kararlaştırmışlardır. İshak Bey o sırada Fransa'da bulunan Tunus elçisi refakatinde, Fransız Kralıyla görüştürüldükten sonra geri gönderildi[18]. Ancak, Marsilya'da gemiye binerken bir Ermeniden Cezayir Hasan Paşa'nın kendisini hâlâ affetmemiş olduğunu öğrenen İshak Bey, Cezayir, Malta, Girid yoluyla gizlice İzmir'e geldi. Oradan İstanbul'a kardeşi İsmail Bey'e mektup yazarak durumu sordu ve Enez yoluyla önce Edirne'ye oradan da İstanbul'a geçti[19]. Ne var ki, burada Hasan Paşa'nın kuşkularından daha fazla kalamayacağını anlamış, yurt dışına kaçmak üzere yeniden girişimlerde bulunmaya başlamıştı. Bu sefer yolu artık Paris değil Rusya'ya uzanıyordu.

c) İshak Bey'in İkinci Paris Seyahati (1783-1784)

İstanbul'da kalmanın kendisi için hayati tehlike arzetmekte olduğunu gören İshak Bey, başına bütün bu dertlerin açılmasına neden olan eski dostu Rus binbaşı Zorich ile mektuplaşarak Rusya'ya geçti. İlk Fransa gezisinde Fransızların beslediği emeller, Ruslar tarafından da beslenmekteydi. Ancak, bu sefer doğrudan yüzüne söylendi. Rusya hükümeti kendisine General Potemkin ve Saray Kâtibi Bethameka aracılığıyla, Rusya hesabına çalışırsa kendisine pek parlak bir istikbal sağlanacağı vaadinde bulunmuştu. Bu istekleri kabul etmeyen İshak Bey 1783 Aralığında deniz yoluyla önce Londra'ya oradan da Paris'e

16. Deherain, *a.g.e.*, s. 57.
17. Çünkü saraya kardeşi ile birlikte alınmış, onun orduya çıkışından sonra kardeşi büyük bir ihtimalle sarayda kalmıştır. Bkz. Uzunçarşılı, *a.g.m.*, s. 200. Unat, *a.g.m.*, s. 106.
18. Uzunçarşılı, *a.g.m.*, s. 206.
19. Unat, *a.g.m.*, s. 104. Deherain, *a.g.m.*, s. 57-58. Uzunçarşılı, *a.g.m.*, s. 206.

geçti[20]. 1784'e kadar Paris'te Ruffen'in evinde kalan İshak Bey, o sıralarda İstanbul'a Fransa'nın yeni büyükelçisi olarak atanan Gouffier ile birlikte İstanbul'a döndü. Ve yeniden 1787'de Paris'e gönderilinceye kadar orada kaldı[21].

d) İshak Bey'in Şehzade Selim Tarafından Paris'e Gönderilmesi (1787-1789)

İshak Bey'in görevi ve Avrupa'daki öğrenim hayatı bakımından esas önemli Paris seyahati, 1787-89 yılları arasında gizli olarak "Şehzade Elçisi" sıfatıyla gönderildiği seyahattir[22]. Daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi Şehzade Selim, 1789'a kadar geçirdiği kafes hayatı sırasında, devletin askeri ve siyasi durumuyla yakından ilgilenmiş, tahta çıktıktan sonra uygulamayı düşündüğü fikirlerini olgunlaştırmaya çalışmış ve bu amaçla hazırlıklar yapmıştır. Bu hazırlıklardan birisi ve en önemlisi sayılabilecek olanı da, Rusya ve Avusturya'ya karşı Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne dostluğunu sağlamak çabalarıdır[23]. Bunun yanısıra bir diğer çaba da Fransa'nın güçlü olan "Fünûn-ı harbiye ve maarif-i bahriyesi" hakkında bilgilerin sağlanması olmuştur[24].

1784'de St. Priest'in yerine İstanbul'a Fransız büyükelçisi olarak atanan Choiseul Gouffier ile birlikte dönen İshak Bey'in bu üç yıllık süre içerisinde ne yaptığı belli değildir. Bu devrede sarayla temas kurmuş Şehzade Selim'in yakınları arasına girmişti. Görevle Fransa'ya gidene kadar Selim ile Fransız büyükelçiliği arasındaki ilişkileri yürütmüştür. Onun Fransa'ya gidişinden sonra bu işi tabib Lorenzo devam ettirmiştir[25].

İshak Bey 1786'da üçüncü kez gizlice Paris'e gönderildi. Bu seferki görevi Ebubekir Ratip Efendi tarafından hariciyenin üslup ve kurallarına uygun olarak yazılan[26] Selim'in mektuplarını Fransa Kralı XVI. Louis'ye götürmekti. Selim, İshak Bey'e biri Krala diğeri de Hariciye Nazırı Vergennes'e ulaştırılmak üzere iki mektup verdi. Fransız büyükelçiliği de

---

20. Uzunçarşılı, *a.g.m.*, s. 207. Deherain, *a.g.e.*, c. 1, s. 50. Unat, a.g.m., s. 104. Uzunçarşılığı İkinci Paris Seyahatinin 1787'de olduğunu belirtmiştir. Ancak, bu tarihin 1783 olması daha uygundur. Çünkü 1786'da üçüncü kez ve Selim'in mektupları için gitmiştir. Bkz. Soysal, *a.g.e.*, s. 56. Karal da onun üç kez Paris'e gittiğini belirtiyor. Fakat, Tarih vermiyor. Bkz. *Selim III'ün Hatt-ı Hümâyûnları*, Ankara 1946, s. 12.
21. Unat, *a.g.m.*, s. 105.
22. Unat, *a.g.m.*, s. 105 vd.
23. Soysal, *a.g.e.*, s. 51-61. Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. V. s. 60.
Aynı yazar, *Selim III'ün Hatt-ı Hümâyûnları*, s. 1-20.
24. Unat, *a.g.m.*, s. 105-106.
25. Unat, *a.g.m.*, s. 105. Karal, "Tanzimattan Evvel Garplılaşma Hareketleri", *Tanzimat I*, İstanbul, 1940, s. 60.
26. Uzunçarşılığı, "Tosyalı Ebubekir Ratip Efendi", *Belleten*, c. XXXIX, sayı 153 (ocak, 1975), s. 50-76.

yolculuğu ve İshak Bey'in Paris'te kalacağı yer ve eğitimi sorunlarını halletmişti. Hazırlanan programa göre 31 Temmuz 1786'da bir Fransız beylik gemisiyle Yedikule'den hareket eden İshak Bey, Ekim 1786'da Tulon'a vardı. Uzun süren yolculuk esnasında hastalanmış olduğundan burada bir süre de Gouffier'in bir tanıdığının evinde karantinada kaldı. Karantina süresi bittikten sonra Paris'e geçerek öğretmeni Ruffin'in evine yerleşti. Kasım ayı içerisinde Kral ve Hariciye Nazırı Vergennes ile görüşerek, Şehzade Selim'in mektuplarını takdim etti. İshak Bey bundan sonra kendisinin eğitimi ile görevlendirilmiş olan Ruffin ile çalışacağı yerde, yine eskisi gibi zevk ve eğlence dolu bir hayata döndü. Öte yandan Selim'e yazdığı mektuplarda üzerine tevdi edilmiş olan işlerle uğraştığını söylüyordu[27]. Oysa kendisine Avrupa devletlerinin ilişkileri, savaş usûlleri ve denizciliği hakkında bilgiler edinerek, bunları İstanbul'a göndermesi görevi verilmişti. Üstelik bu konularda kendisini eğiterek Selim'in ileride yapacağı reformlar için yetiştirmesi gerekiyordu[28].

İshak Bey, Selim'in kendisine verdiği görevleri layıkı ile yapamamış, sadece mektuplaşmayı yürütmüştür. Öte yandan, Selim'e yazdığı mektuplarla verdiği yetersiz bilgiler, onun ileride yapacağı ıslahatta örnek olabilecek nitelikte olmamıştır. Şehzade Selim de Fransa ile dostluk kurma niyetini gerçekleştirememiş, XVI. Louis'nin gönderdiği mektuplar, onu memnun etmemiştir[29]. 1789'da Fransa'da ihtilâlin patlak vermesine kadar Paris'te kalan İshak Bey, bu tarihte III. Selim'in tahta geçmesinden sonra İstanbul'a dönmüştür.

İshak Bey'in İstanbul'a döndükten sonraki hayatı, kesin olarak bilinmemektedir[30]. Ancak donanmaya girerek burada vazife aldığına dair bilgiler bulunmaktadır. Buna göre 1789'dan sonra Tersane Tercümanlığına tayin edilmiştir. 1806'ya kadar da bu görevde bulunduğu bilinmektedir. Unat "Başhoca İshak Efendi" adıyla Belleten'de yayınladığı makalesinde, Topkapı Sarayı arşivinde bulmuş olduğu bir belgede, İshak Efendi'nin Fransa'ya Napolyon ile gizli ittifak yapılması amacıyla gönderilmek istendiği, Reisülküttap Bostancıbaşı Hafız İsmail Paşa'ya bildirilmektedir. 21 Aralık 1806'dan sonra kaleme alınmış olan belgedeki[31] ifade "İshak Bey eski Fransız olduğundan maadâ zât-ı Hümâyûnun efendilikte Fransa'ya elçisi olup yıllarca Paris'te taraf-ı hümâyûndan ikamet eylemiş ve devlet vükelâsından hâfî şehzâde elçisi olmuş ve zât-ı

27. Uzunçarşılı, "Selim III'ün Veliaht İken Fransa Kralı Loui XVI ile Muhabereleri", *Belleten*, c. II, s. 5-6, Ankara, 1938, s. 191-246.
28. Uzunçarşılı, *a.g.m.*, s. 204 vd. Selim'e yazdığı bu mektuplarda İshak Bey'in kendisini nasıl çalışır gösterdiğine dair örnekler vardır.
29. Uzunçarşılı, *a.g.m.*, s. 215.
30. Uzunçarşılı, *a.g.m.*, s. 209.
31. Unat, *a.g.m.*, s. 97.

hümâyûnla Fransız meyânında otuz seneden berû bulunmuş olduğunu" belirtmektedir. Bu sözler, İshak Bey'in 1789'dan sonra donanmada tersane tercümanı sıfatıyla 1807'ye kadar çalıştığını açıkça göstermektedir. Öte yandan 1801'de Fransızların Mısır'ı boşaltmaları sırasında görüşmelere katılan Osmanlı temsilcileri arasında Kaptan Paşa tarafı temsilen İshak Bey'in de bulunması, bu düşünceyi teyid eder doğrultudadır[32]. Bu arada Kaptan-ı Derya Bostancıbaşı Hafız İsmail Paşa'nın sadrazam olmasından sonra İshak Bey'in onun yakın adamı olduğu ve Paşa'nın azlinden sonra ortadan kaybolduğu bilinmektedir[33].

II - BAŞHOCA İSHAK EFENDİ (1774 - 1835)

İshak Efendi 1774'te Yanya'nın Arta (Narta) kasabasının Celal Paşa mahallesinde dünyaya gelmiştir[34]. Babası sonradan Müslüman olmuş bir Yahudi dönme idi[35]. Esat Efendi isminde bir kardeşi daha bulunmaktaydı[36]. Babası vefat ettikten sonra İstanbul'a gelerek özel hocalardan matematik ve çeşitli doğu ve batı dillerini öğrenmişti. Türkçeden başka Farsça, Arapça, İbranice, Yunanca, Latince ve Fransızca dillerini oldukça ileri düzeyde biliyordu. Mehmet Esat, onun "Kavâidi ile beraber çok lisâna âşinâ" olduğunu ve "Musevîden birini görse ânın ile Yahudice görüşür... bir Rum'a mülâki olsa anın ile Latince söyleşir idi. İkâmetgâhına bir Arap veya İranlı veya bir Fransız gelse sahîh Arapça ve Frasça ve Fransızca tekellüm" ettiğini belirtmektedir[37]. Yine aynı eserden onun devamlı bir surette bilimle meşgul olduğunu, dinlenmek için piknik yerlerine gittiğinde bile yanında kitaplarını götürüp okuduğunu anlıyoruz[38].

İshak Efendi'nin hangi yıl İstanbul'a geldiği ve ne gibi bir eğitim gördüğü hakkında hiç bir araştırmada bilgi bulunmamaktadır. Ancak 1816 yılında Mühendishâne-i Berri-i Hümâyûn'a riyaziye hocası olarak atanmıştır[39]. İshak Efendi 1824'te Mühendishane hocalığı uhdesinde kalmak üzere 850

32. Uzunçarşılı, *a.g.m.*, s. 209.
33. Unat, a.g.m. s. 97, dipnot 31.
34. Mehmed Esat, *Mir'at-ı Mühendishâne-i Berri-i Hümâyûn*, İstanbul, 1392, s. 36. Kuran, E., "İshak Efendi", *E.I.*, c. IV, s. 112-113. Kuran, "İshak Efendi", *Türk Anısk.*, c. 20, s. 231-232. Şemsettin Sami, *Kamûsü'l-A'lâm*, c. 2, İstanbul, 1306, s. 899-900.
35. Köprülü, F., "Hoca İshak Efendi", Cumhuriyet Gazetesi, 10 Mart 1928. Makalesinde İshak Efendi'nin Karlova'lı bir Müslüman olduğunu belirtmektedir.
36. Kardeşi Esat Efendi daha sonra Rumeli ordusu defterdarı olmuş ve bu görevde iken ölmüştür. Bkz. Esad, *a.g.e.*, s. 36.
37. Esad, *a.g.e.*, s. 37. Ayrıca Bkz. Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmani*, İstanbul, 1308, s. 328.
38. Esad, *a.g.e.*, s. 39.
39. Kuran, "İshak Efendi", *E.I.*, c. IV, s. 112-113. Mehmed Esad ise Arapça hocalığa tayin olunduğunu belirtmektedir. Bkz. *a.g.e.*, s. 35.

kuruş maaşla Bâb-ı Âli Dâire-i Hümâyûn tercümanlığına tayin edildi. Beş yıl bu görevi sürdürmüştür. Reisülküttap Pertev Efendi'nin rekabet etmesi sebebiyle 1829'da bu görevden azledilmiştir. Ve Balkanlarda yapılmakta olan kalelerin teftişiyle görevlendirilerek Rumeli'ne gönderilmiştir.

İshak Efendi Rumeli'den döndükten sonra Mühendishane hocalığına devam etmiş ve 1831 yılında bu okulun başhocalığına tayin edilmiştir. Başhoca olduktan sonra okulu ıslah etmek yolunda uğraşmış, müfredat programını yeniden düzenlemiştir. Bu arada bazı yetersiz hocaları da okuldan uzaklaştırmıştır. Ancak okulda yaptığı bu reformlar muhafazakârların hoşuna gitmediği için ve kendinden önce başhoca olan Seyid Ali Efendi'nin entrikaları sonucunda başhocalıktan alınarak Medine'deki dini binaların onarım ve inşa edilmesi görevi ile Hicaz'a gönderilmiştir. 1835'te İstanbul'a dönerken Süveyş'te vefat etmiş ve orada gömülmüştür. Mühendishâne yakınlarındaki bir mezarlığa bir taş, üzerine ölüm tarihi ve adı yazılmak suretiyle dikilmiştir[40].

Osmanlı Türkiye'sine fen bilimlerinin girmesinde Başhoca İshak Efendi'nin büyük bir rolü olmuştur. Yazdığı veya tercüme ettiği eserler, devrinin *müsbet ilimler mecellesi* sayılmıştır[41]. En önemli eseri, *Mecmûa-i Ulûm-i Riyaziye*'dir. Dört ciltten oluşan bu eser, aritmetik, cebir, geometri, trigonometri, entegral ve difransiyel hesabı, fizik, mekanik, elektrik ve kimya gibi fen bilimlerini içerisine almaktaydı. Bundan başka Fransızcaya da çevrilen *Usûl-i İstahkâmat*, astronomi ile ilgili *Aksü'l Merâyâ fi Ahzi'z Zevâyâ* (Yıldızların yüksekliği ve açı mesafesini konu alır). Askeri mühendislikle ilgili Fransızcadan tercüme ettiği *Tuhfetü'l-Ümerâ ve Nasbü'l-Hiyâm* isimli eserleri, yazmış olduğu 12 eseri arasında en önemlileridir[42]. Ayrıca İshak Efendi'nin Arapça köklerden türettiği fen terimleri uzun zaman kullanılmış, dersleri ve eserleriyle fen bilimlerinin Türkiye ve hatta diğer Orta-Doğu ülkelerine girmesinde hizmeti büyük olmuştur[43].

SONUÇ

Biyografilerini kısaca vermeye çalıştığımız Şehzade Selim'in gizli elçisi, Tersane tercümanı Sultanzade İshak Bey ile Mühendishâne-i Berri-i Hümâyûn'un başhocası İshak Efendi'nin

---

40. Kuran, *a.g.m.*, s. 112.
41. Aduvar Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul, 1970, s. 197. Berkes, N., *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Ankara, 1978, s. 229.
42. Ülken, H. Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ankara, 1966, s. 49-50. Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1299-1915, (Haz: İ. Özen), İst. 1975, s. 272-273.
43. Kuran, "Müsbet Bilimlerin Türkiye'ye Girişi 1797-1839", *VII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 25-29 Eylül 1970, Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara 1973, II, ss. 671-675.

aynı kişi oldukları biyografilerinin de bize gösterdiği gibi pek ihtimal içeresinde gözükmemektedir.

Önce benzerliklerden yola çıkarsak: İsim benzerliği ışında *Netâyicü'l Vukuât*'da[44] İngilizlerle 1807'de görüşmelere katılan "ünlü matemetikçi İshak Efendi" benzerliğinden başka, diğer bir kaynak olan *Sicill-i Osmani*'de[45] Başhoca İshak Efendi'nin kısa biyografisini verdikten sonra kaynak belirtmeden "Tersane tercümanı iken 1221'de (1897) İstanbul'a gelen İngiliz donanması vürûdunda mükâlemeye me'mur olarak büyük hidmeti görülmüştür" şeklindeki sözleri ile bizi şüpheye düşürmektedir. Doğum tarihi kesin olmamakla birlikte 1774'te doğan Başhoca İshak Efendi bu tarihte 33 yaşında olacağından bu mümkündür. Ancak, Mustafa Nuri Paşa, eserini olaydan 70 yıl kadar sonra yazmış olduğundan isim benzerliği onu yanıltmış olabilir. Mehmet Süreyya da eserini 1890 (1308)'da yayınlamıştır. Onun da aynı yanılgıya düşmesi mümkündür. Fakat zihinlerde soru uyandıran bilgiler bu kayıtlardır.

Bu iki kişinin aynı insanlar olmadıkları yolundaki belirtiler ise daha fazladır.

Herşeyden önce her ikisi arasında büyük karakter farklılıkları bulunmaktadır. İshak Bey, kimi zaman hayatını bile tehlikeye atacak kadar maceracı ve kendisine verilen görevin büyüklük ve önemini dikkate almayacak kadar sorumsuz davranabilmektedir. Üstelik layıkı ile yapmadığı bu işi yapmış gibi gösterebilmektedir. Başhoca İshak Efendi ise, sürekli bilimsel çalışmalarda bulunan, hatta bunu, belirtmiş olduğumuz gibi dinlenme sırasında bile sürdüren bir kişidir.

Öte yandan Sultanzade İshak Bey'in Fransızca'yı iyi bildiği açık olmakla birlikte, başka dilleri bildiği belirsizdir. İngiltere ve Rusya'da bu dilleri iyi öğrenebilecek kadar uzun zaman kalmamıştır. Farsça, Arapça, Yuhadice, Latince bildiği konusunda ise hiç bir kayıt yoktur. Halbuki, Başhoca İshak Efendi, Arapça, Farsça, Fransızca, Latince ve Yahudice'yi çok iyi bilmektedir. Yahudice bilmesi bütün kaynakların ısrarla sözettiği yahudilikten dönme olayına uygundur[46].

Bir diğer fark olarak belirtmemiz gereken husus da bütün kaynakların Sultanzade İshak'tan "bey", Başhoca İshak'tan da "efendi" diye sözetmeleridir. "Efendi" kelimesi, okuyup yazma bilen ve ilmiye sınıfından olan herkese, öğrencilere, olgun, erdemli, nüfuzlu kişilere verilen bir ünvandır[47]. "Bey" ise, zengin,

44. Mustafa Nuri Paşa, *a.g.e.*, s. 212.
45. Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmani*, İstanbul, 1308, s. 328.
46. Nitekim A. Adıvar, Yahudi asıllı olduğu sonucuna haklı olarak bu düşünceden yola çıkarak varmıştır. Bkz. *a.g.e.*, s. 197.
47. Sakaoğlu, Necdet, *Tarih Sözlüğü*, İstanbul, 1985, s. 34.

ileri gelen kimse, askeri şef, komutan ve erkekler için kullanılan bir saygı ünvanıdır[48]. İshak Bey'e hoca olduktan sonra "efendi" denilmesi mümkünse de, bu göze çarpan bir fark olarak karşımıza çıkıyor.

Öte yandan Unat, İshak Bey'in, 1807'de Kabakçı Mustafa isyanından sonra 1816'ya kadar Yahudi toplumu içinde izini kaybettirerek daha sonra Mühendishâne riyaziye hocası olarak ortaya çıktığını belirtmektedir. Bir belgeye dayanmadan yapılan bu tahmin, tıpkı günümüz casus romanlarını hatırlatmaktadır. İshak Bey'in Rusya'ya gittiğinde onların hesabına çalışma tekliflerini reddetme gerekçesini hatırlarsak, sonradan kendisini Yahudi dönme olarak tanıtacak bir yola sapacağı kuşkuludur.

Göze çarpan bir diğer husus ise Başhoca İshak'ın vermiş olduğu eserlerdir. Gerçi bunları 1816-1835 yılları arasında vermiştir. Fakat böyle bir bilgi birikimi genç yaşlardan itibaren çalışma gerektirir. İshak Bey'in ise macerah bir hayat içerisinde kendisini ne derecede kadar bir bilim adamı olarak yetiştirdiği kuşku taşımaktadır.

Başhoca İshak Efendi ile Sultanzade İshak Bey'in kardeşlerinin isimleri Esat ve İsmail olmak üzere farklıdır. Unat'ın ısrar ettiği gibi, bunların isimlerinin de karıştırılmış olması ne kadar doğrudur?

Bütün bu farklılıklar, bizce Sultanzade İshak Bey ile Başhoca İshak Efendi'nin aynı kişiler olmadığını göstermektedir. Bilinen benzerlikler ise aynı kişiler olduğu sonucuna varmak için yeterli değildir. Konu yeni belgelere ihtiyaç göstermektedir.[49] (*)

---

48. *Türkçe Sözlük*, T.D.K., c. 1, s. 146.

49. Bu makalenin kaleme alınışından sonra konuyla ilgili olarak bu iki kişinin aynı insanlar olduğundan hareketle Başhoca İshak Efendi'nin bilimsel yönünü ele alan bir makale yayınlanmıştır. Bkz. Sevim Tekeli, "Batılılaşmada Son Dönem: İshak Hoca", *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, cilt 4, sayı 11, (Mayıs 1988), Ankara 1989, s. 437-465.

(*) Bu yazının ortaya çıkışında değerli düşünce ve yardımlarından yararlandığım hocam sayın Prof. Dr. A. Yaşar Ocak'a teşekkür ederim.